

Dr hab. Ewa Jarosz

Uniwersytet Śląski

Ruda Śląska, 13 grudnia 2015 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej Mgr Tomasza Prymaka

Pt. „Świadomość prawna młodzieży gimnazjalnej Białegostoku a podejmowane przez nią zachowania problemowe”, przygotowanej pod kierunkiem naukowym

dr hab. Wiolety Danilewicz Prof. UwB

Oceny przedstawionej mi do recenzji rozprawy doktorskiej dokonam w perspektywie kilku kryteriów jakie wynikają z interpretacji artykułu 13 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym (z dnia 14 marca 2003 roku). W tym znaczeniu w treści recenzji odniosę się kolejno do: 1/ oryginalności pracy i jej znaczenia (w aspekcie jej tematu i zakresu badań oraz poziomu oryginalności postawionego problemu naukowego i jego rozwiązania), 2/zasadności i poprawność przyjętych rozwiązań metodologicznych oraz zastosowanych procedur badawczych, 3/charakteru i poziomu dokonanych analiz empirycznych i sposobu ich prezentacji jak i prezentacji wniosków badawczych oraz 4/ zasadności i kompletności przedstawionych w rozprawie podstaw teoretycznych i poziomu ogólnej wiedzy teoretycznej Autora w zakresie podejmowanego tematu.

1. Oryginalność pracy i jej znaczenie naukowe

Autor wybrał dla swojej dysertacji doktorskiej temat ważny i aktualny, o istotnym znaczeniu wychowawczym i społecznym. W centrum swych zainteresowań badawczych ulokował związek pomiędzy prawną świadomością a podejmowaniem zachowań problemowych przez młodzież, czyniąc oba obszary przedmiotem swoich dociekań teoretycznych i empirycznych, a ustalenie relacji pomiędzy nimi stało się celem nadrzędnym jego eksploracji. Ważność podjętej w rozprawie problematyki nie musi być tu jakoś specjalnie dowodzona. Wszyscy zdajemy sobie bowiem sprawę z indywidualnego, jak i społecznego znaczenia występowania wśród młodzieży zachowań problemowych oraz niskiego poziomu świadomości prawnej, w kontekście następstw dla sfery emocjonalnej, społecznej, zdrowotnej jednostek, jak i zagrożeń dla ładu społecznego i prawnego porządku. Warto też zauważyć, iż wagę tego

2/1

problemu doceniają i podkreślają praktycy, w tym sędziowie, alarmując na temat braku wiedzy młodych ludzi w podstawowych kwestiach dotyczących prawa i osobistej odpowiedzialności prawnej za różnego rodzaju zachowania, wskazując przy tym na ogrom dramatów młodych ludzi, którzy czyny zabronione popełnili nie zdając sobie sprawy z własnej odpowiedzialności prawnej. Mogę więc mocno pochwalić Autora za podjęcie tematu świadomości prawnej młodych ludzi jako wybór trafny szczególnie wobec potrzeb aktualnej rzeczywistości społecznej. Co więcej, wydaje mi się, iż wśród prac pedagogicznych, jak i w ogóle literatury społecznej, rzadko zdarzają się prace podejmujące kwestie prawnej świadomości – szczególnie młodzieży, a istniejące opracowania mają albo typowo prawniczy profil albo zdezaktualizowały się wraz upływem kolejnych dekad zmian przepisów prawnych oraz specyfiki funkcjonowania młodzieży. Uważam też, iż Autor trafnie umiejscawia świadomość prawną w kontekście czynników rezyliencyjnych w stosunku do zachowań problemowych. Ten pryzmat podjęcia tematu świadomości prawnej uznać należy w mojej ocenie za zdecydowanie oryginalny i cenny wkład Autora. Tym samym należy pogratulować należy Autorowi dysertacji (jak i Pani Promotor) takiego właśnie wyboru tematu i celu badań.

Rozprawę uznaję za dzieło ujmujące w sposób oryginalny temat nie tylko jako związek między świadomością prawną a zachowaniami problemowymi, ale także samo zagadnienie zachowań problemowych młodzieży zostało tu w oryginalny sposób potraktowane. Co prawda temat ten należy chyba do jednego z najbardziej popularnych wśród pedagogów oraz przedstawicieli innych dyscyplin nauk społecznych, to jednak Autorowi udało się sprofilować swoją pracę doktorską oraz w jej ramach zrealizowane badania empiryczne w taki sposób, iż przedstawiona propozycja diagnozy zachowań problemowych ma jednak charakter nowatorski i niesie za sobą istotne wartości poznawcze, a jednocześnie co bardzo ważne - wartości metodologiczne, poprzez autorsko opracowane i dokładnie wystandaryzowane narzędzia. Większość bowiem badawczych eksploracji dotyczących zachowań problemowych ukierunkowana jest na opisową diagnozę charakteru i natężenia zachowań problemowych, Autor natomiast pokusił się o precyzyjny ich pomiar. Podoba mi się też uzasadnienie wyboru tematu i celu badań które Autor przedstawia we Wstępie. Jest to według mnie istotny element prac tak awansowych, jak i dyplomowych. Potrzebę badania wybranego przez siebie kontekstu funkcjonowania młodzieży, tj. prawnej świadomości a

popętniania zachowań problemowych i bezprawnych, Autor trafnie argumentuje m.in. wskazując, iż generalnie w polskim piśmiennictwie ten aspekt nie był dotychczas poruszany.

Komentując oryginalność rozprawy doktorskiej pana Magistra Tomasza Prymaka, trudno byłoby nie odnieść się do, oryginalnie - co należy podkreślić - sformułowanych problemów badawczych, w nich to bowiem wyraził on sedno swojego pomysłu, formułując zakres swoich badań. Ich sens odnosi się do obu przedmiotowych obszarów- świadomości prawnej i zachowań problemowych oraz, co było przecież prymarną intencją badacza, na związkach pomiędzy nimi (s.196). Tradycyjnie brzmi tu jedynie zakres (i brzmienie) problemu badawczego, które odnosi się do rozpoznania rodzaju i częstotliwości zachowań problemowych, ale jak już to wskazałam, Autor nadrabia tę swoistą „powtórkę” treści problemów badawczych autorskim i ciekawym narzędziem typu self-report, opracowanym dla ujawnienia i dokładnego pomiaru w postaci skali zachowań problemowych badanych gimnazjalistów. W wyniku realizacji badań Autor dokonał oryginalnych interesujących ustaleń badawczych, które w rozbudowanej postaci prezentuje w rozdziale 5 swojej rozprawy. Dotyczą one poziomu różnych szczegółowych aspektów świadomości prawnej wśród gimnazjalistów, w tym w obszarze ich wiedzy o czynach bezprawnych i niewłaściwych choć niesankcjonowanych prawnie, wartościowania norm prawnych, czy gotowości do podejmowania występków, wykroczeń i inny czynów karalnych. Dotyczą też pomiaru samych zachowań problemowych wśród badanej młodzieży, którego rezultaty potwierdzają w dużej mierze wyniki podobnych diagnoz zachowań problemowych młodzieży (realizowanych w ostatnim czasie). Z pewnością najbardziej oryginalny charakter mają ustalenia badawcze dotyczące związku obu obszarów tj. poziomu świadomości prawnej oraz podejmowania zachowań problemowych (s.353-354), wskazujące na odwrotnie proporcjonalną relację owych zmiennych. Wysiłki badawcze Autora w postaci sumiennego i rzetelnego sprawdzenia owych związków wraz z zastosowaniem skomplikowanych procedur statystycznych, pozwalają teraz z całą pewnością o takich związkach w przypadku polskiej młodzieży mówić. Dzięki Panu Magistrowi Tomaszowi Prymakowi w polskich warunkach rola świadomości prawnej jako czynnika chroniącego przed podejmowaniem zachowań problemowych, ma więc jakże cenny charakter „evidence based”, czyli dowiedziony.

Podobnie niezaprzeczalne są wartości prakseologiczne rozprawy. Uzyskane wyniki badań dały bowiem podstawę Autorowi do sformułowania wartościowych rozbudowanych wskazań dotyczących profilaktyki pierwszo, drugorzędowej i trzeciorzędowej oraz

2/13

opracowywania samych programów profilaktycznych i prewencyjnych ukierunkowanych na ograniczanie problemu zachowań problemowych młodych ludzi (s. 356- 368). Autor przedstawia między innymi wiele autorskich ciekawych pomysłów, jak choćby wprowadzenie do gimnazjów punktów konsultacji prawnej prowadzonych wolontariacko przez studentów prawa, czy autorski program edukacji prawnej młodzieży. Te pomysły *nota bene* spotkały się już z uznaniem środowisk oświatowych, jako iż Autor w drodze wygranego konkursu realizował już swój program profilaktyczny rozwoju świadomości prawnej młodzieży w praktyce (w jednej z białostockich szkół gimnazjalnych). Moim zdaniem trzeba ponadto podkreślić, iż przedstawione przez Autora rekomendacje praktyczne są tym cenniejszych, iż ukierunkowane są na rozwijanie i potęgowanie działania czynników chroniących i wzmacnianie rezyliencji młodych osób, a nie na, często nieskuteczną, „walkę” z czynnikami ryzyka. Ten nurt myślenia wpisuje się znakomicie we współczesne rozumienie profilaktyki i prewencji jako działań proaktywnych w odwrócenie od tradycyjnych działań powstrzymujących i często skazaną na niepowodzenie walkę z czynnikami ryzyka.

Wobec wszystkich powyższych argumentów uznaję, iż Pan Magister Tomasz Prymak przedstawił oryginalną rozprawą doktorską, którą wniósł nowe wartości we współczesną wiedzę pedagogiczną (i do obszaru nauk społecznych), oraz istotnie wzbogacił dyskurs (zwłaszcza na gruncie polskojęzycznym) na temat zachowań problemowych młodzieży, ich uwarunkowań oraz możliwości ograniczania ich występowania.

2. Rozwiązania metodologiczne przyjęte w rozprawie oraz poprawność realizacji procedur badawczych

Zastosowane przez Autora w badaniach empirycznych rozwiązania metodologiczne lokują bez wątplenia całość projektu badawczego oraz jego realizację w pozytywistycznym, ilościowym paradygmacie metodologicznym. Badacz przyjął jako główne zamierzenia swych wysiłków badawczych zarówno precyzyjne diagnozy określonych obszarów (tj. świadomości prawnej i zachowań problemowych gimnazjalistów), jak weryfikację hipotezy o związku pomiędzy nimi. W mojej ocenie było to bardzo klarowne i precyzyjnie postawione zadanie, z którego z resztą w pełni a wręcz wzorowo Autor się wywiązał. Stwierdzam, iż wobec poczynionych ustaleń do czego badania zmierzają i jaki jest ich zakres, Autor przyjął jak najbardziej prawidłową, trafną procedurę badań. Jego wybory zarówno co do metody wiodącej (sondaż diagnostyczny), jak i szczegółów techniczno-warsztatowych pomiaru

poziomu świadomości prawnej oraz pomiaru występowania zachowań problemowych wśród uczniów, uznają za bardzo trafne. Używając nieco metaforycznej narracji, mogę stwierdzić, iż oprawa metodologiczna badań przypomina z kunsztem przygotowaną logiczną i spójną konstrukcję, a „wisienką” na tym torcie jest funkcjonalne i a jednocześnie błyskotliwe wykorzystanie operacji i analiz statystycznych o wysokim poziomie zaawansowania.

Całość przyjętych założeń i rozwiązań badawczych Autor opisał i przedstawił w mojej ocenie bardzo rzeczowo i klarownie w drugiej części swojej rozprawy (s.191-229), ale też przypominam, iż wcześniej we Wstępie znakomicie uzasadnił wybór podstawowych kategorii w swych badaniach, a mianowicie cel badań i ich zakres. Uważam, iż trafnie ukonstytuowane cele badań i ich przedmiot, wraz z operacyjnym ukazaniem rozumienia podstawowych zmiennych badania tj. świadomości prawnej oraz zachowań problemowych (s.191-193), następnie jasno przedstawiony zakres badań (problemy, hipotezy, zmienne i ich wskaźniki), a następnie wybór i opis całej procedury badania oraz procedury przygotowania warsztatowego badań - narzędzi badawczych (s.202 i dalsze), dowodzą bardzo wysokiego poziomu wiedzy i umiejętności metodologicznych Pana Magistra Tomasza Prymaka. Ponadto można wyróżnić Autora za precyzyjne przedstawienie procedury doboru próby badawczej, której wielkość jest w pełni satysfakcjonująca w świetle wskazań statystycznych (co Autor trafnie udowadnia s. 222) a którą stanowiły 624 osoby dobrane w sposób losowo (gimnazja) celowy, przy czym ostatecznie analiza objęła 586 osób. Współ z bardzo wnikliwą analizą empiryczną (przedstawioną w trzeciej części pracy) całość warstwy metodologicznej rozprawy świadczy o bardzo wysokim poziomie kompetencji badawczych Autora.

W całej procedurze badawczej zwraca uwagę, jak wspomniałam, strona warsztatowa badań. Szczególny respekt budzi precyzyjne przygotowanie narzędzi badawczych i zadbanie o ich rzetelność. Pozwoliło to Autorowi zaproponować cenne metodologicznie rozwiązania narzędziowych – skale pomiarowe, których zaproponowano kilka (s. 202). Uważam, iż Autorowi należy się za to szczególne uznanie, nieczęsto bowiem zdarza się, aby w rozprawach doktorskich tak wnikliwie przeprowadzić i opisać procedurę przygotowywania narzędzi (obejmującą nie tylko badania pilotażowe ale wręcz obliczanie rzetelności /statystyka Alfa Cronbacha/ oraz analizę czynnikową). Pan Magister Tomasz Prymak ten trud podjął i z zadania wywiązał się rewelacyjnie. Podkreślić więc należy, iż owocem dysertacji są więc nie tylko wyniki badań i wnioski, ale także rzetelnie opracowane skale pomiarowe (mam

na myśli skalę dla pomiaru świadomości prawnej oraz skalę do badania rodzajów i częstotliwości zachowań problemowych).

Dodając jednak nieco „dziegciu” do wyrażonych pochwał w sferze metodologicznej, chcę zwrócić uwagę na polemiczne w mojej ocenie sformułowanie drugiej hipotezy badawczej (s.197) w przedstawionej postaci („zakładam, że należy sformułować praktyczne wskazania pedagogiczne dla nauczycieli..... oraz skonstruować autorski projekt edukacji prawnej...”). Nie nadużywałabym tu na miejscu Autora rozumienia tego, czym jest hipoteza. We współczesnej metodologii podkreśla się, iż nie jest to każda zakładana odpowiedź na postawione pytanie a tylko ta, która oznacza przewidywanie w obszarze związku zmiennych, czyli jest to przypuszczenie formułowane do pytań korelacyjnych (zob. np. stanowisko Krzysztofa Rubachy). Tymczasem przyglądając się hipotezie Ad.5. na s. 197, można zapytać gdzie tu relacja pomiędzy jakimiś zmiennymi? Wszak pytanie badawcze do którego hipoteza się odnosi (5) ma charakter czysto diagnostyczny, nie powinno więc mieć sformułowanej hipotezy (sam Autor zresztą w przypisie 629 tę zasadę przywołuje), nie mówiąc już o tym, że wyrażona przez Autora hipoteza Ad.5 jest właściwie niczym innym jak deklaracją zrealizowania celu prakseologicznego (*nota bene* zrealizowanego przez Autora faktycznie, za co zresztą mu już gratulowałam). Ponadto analizując całość założeń metodologicznych a zwłaszcza całość analiz przedstawionych w pracy, polemiczny jest także w mojej ocenie brak wyrażenia hipotez szczegółowych odnoszących się do wpływu poziomu świadomości prawnej na poszczególne typy zachowania problemowego (przemocy, zażywania substancji psychoaktywnych, popełniania czynów karalnych) czyli sformułowania hipotez szczegółowych odpowiadających korelacyjnym problemom badawczym - 3.a, 3.b, 3.c. Co więcej mam wrażenie, iż w gruncie rzeczy jeśli chodzi o zakres hipotez jaki Autorowi tak naprawdę przyświecał, co wnioskuje w oparciu o dokonaną analizę empiryczną – jej charakter (np. mierzenie związków pomiędzy różnymi jeszcze innymi zmiennymi a poziomem świadomości prawnej), wydaje mi się polemiczne i to, że Autor nie pokusił się sformułować również i innych hipotez szczegółowych (oraz co więcej problemów korelacyjnych) dotyczące uwarunkowań świadomości prawnej. Tym bardziej brakuje mi tego elementu, iż Autor sam w analizie empirycznej w klimacie weryfikacyjnym przedstawiał związki między poziomem świadomości prawnej a płcią, czy typem gimnazjum, czy poziomem nauczania w szkole, czy też typem środowiska domowego itd., i także dalej w analizie także ten sposób komentował związki zmiennych z prezentowaniem zachowań

3/16

problemowych przez młodzież. Nieszczęśliwe pominięcie sformułowania potrzebnych chyba hipotez jest też widoczne, zwłaszcza także dlatego, iż na podstawie badań i przeprowadzonych analiz statystycznych Autor tezy (brzmiące weryfikacyjnie) stawia; np. (na s. 247) o związku pomiędzy poziomem wyników gimnazjum a poziomem świadomości prawnej młodzieży, (na s. 288) o istnieniu związku pomiędzy poziomem nauczania w gimnazjum a występowaniem zachowań problemowych u uczniów takich jak przemoc werbalna i fizyczna. Jest to też czytelne we fragmencie ukazującym weryfikacyjny efekt końcowy badań – wnioski, gdzie (na s. 353) Autor wskazuje na weryfikację hipotez szczegółowych w takim właśnie wymiarze, tj. związku świadomości prawnej z popełnianiem przemy, czynów karalnych zażywaniem substancji psychoaktywnych, tak jakby te hipotezy sformułował. Z tego powodu brak sformułowania szczegółowych hipotez jestem skłonna zauważyć ale jednocześnie uznać to za kwestię polemiczną bardziej niż za błąd metodologiczny. Autor w gruncie rzeczy bowiem chyba te hipotezy w swoim umyśle stawiał a w prezentacji założeń badawczych poprzestał na przedstawieniu tylko ogólnej hipotezy – głównej.

Przedstawione przeze mnie powyżej wątpliwości nie podważają bynajmniej poprawności podstawowych założeń badawczych określonych w rozprawie a jedynie zwrócić chciałam uwagę na niedoskonałości w formie ich wyrażenia. Podkreślam, iż ogólnie oceniam całość warstwy metodologicznej oraz jej opis bardzo pozytywnie, a wręcz wyróżniająco. Poziom metodologiczny rozprawy spełnia z naddatkiem standardy, jakie przyjmuje się w tej kwestii dla rozpraw doktorskich.

3. Poziom analiz empirycznych oraz prezentacja wniosków badawczych

Analizy empiryczne – przedstawione przez Autora w III części pracy – osadzone na paradygmacie ilościowym imponują przede wszystkim zastosowaniem zaawansowanych procedur statystycznych. Materiał empiryczny (włącznie z badaniami pilotażowymi) poddano różnym procedurom obliczeń: analizie czynnikowej, współczynnikowi Alfa-Cronbacha, testowi chi-kwadrat, współczynnikowi korelacji C-Persona, współczynnikowi korelacji rho-Spearmana, testom U Manna-Whitneya, Kruskala-Wallis, Kołmogorowa i Smirnowa a także zastosowano model regresji liniowej. Efekty tych wszystkich skomplikowanych obliczeń i zestawień udało się Autorowi (na szczęście) przedstawić w stosunkowo czytelnej postaci na kilkudziesięciu stronach (s.232- 342). Prezentacja analizy empirycznej ma w efekcie postać

zarówno zestawień zarówno danych surowych, procentowych, jak i uzyskiwanych z obliczeń wskaźników, ale jednocześnie, chce podkreślić iż zawiera również rzeczową interpretację opisową znaczenia uzyskanych wskaźników, oraz wartościowe komentarze wyników badań w profilu pedagogicznym, jak również tezy i konkluzje formułujące pewne prawidłowości lub tendencje, jak np. na s. 244, gdzie Autor formułuje w oparciu o wyniki tezę, iż młodzież przejawia tendencję do postaw krytyczno-wartościujących i nonkonformistycznych wobec prawa. Analiza wyników badań ma uporządkowaną strukturę, przedstawioną na matrycy problemów badawczych diagnostycznych i weryfikacyjnych.

Analiza empiryczna ma charakter uporządkowany. Autor wnikliwie ukazuje najpierw (rozdziały 1 i 2 części III) poszczególne szczegółowe kwestie dotyczące rozpoznania poziomu występowania poszczególnych wymiarów w diagnozowanych kategoriach; najpierw co do świadomości prawnej wraz z ukazaniem wpływu niektórych cech indywidualnych i środowiskowych, zachowania problemowe, a następnie zachowań problemowych, także wraz z ukazaniem wpływu cech indywidualnych i środowiskowych na ich podejmowanie. Następnie Autor koncentruje swoje analizy na związkach pomiędzy głównymi kategoriami badania i w klarowny sposób, na tle ekspozycji rezultatów skomplikowanych procedur statystycznych obliczeń, komentuje istnienie oraz siłę ustalanych związków. Oddzielny fragment analizy Autor poświęcił uwarunkowaniom świadomości prawnej (postawom wobec prawa) usytuowanym w środowisku rodzinnym i szerszym środowisku społecznym oraz w tzw. zasobach indywidualnych, wykazując m.in. związki postaw wobec prawa z czasem poświęcanym dziecku przez matkę oraz postawami rodzicielskimi oraz zachowaniami patologicznymi w środowisku rodzinnym, czy zachowaniami patologicznymi w otoczeniu rówieśniczym a także z poziomem akceptowanych i preferowanych ocen moralnych. Autor wykazuje się w tych wszystkich analizach i prezentacjach znaczną drobiazgowością i systematycznością.

Szczególnie doceniam efekt końcowy wszystkich imponujących analiz w postaci przedstawienia przez Autora – jako rezultatu finalnego swych badań i analiz – autorskiego modelu świadomości prawnej z graficznym wykładem jej uwarunkowań oraz jej wpływu (s.338). Ten epilog - podsumowanie zrealizowanych analiz ukazuje niemal wirtuozerski poziom biegłości statystycznej Autora, poprzez testowanie ustalonego w badaniach modelu świadomości prawnej analizą wariacji oraz regresją wielozmiennową. Ten fragment, podobnie jak i wcześniejsze analizy statystyczne, stanowi niemałe wyzwanie dla czytelnika.

Na szczęście rozprawę zamyka rozdział 5 w którym w bardzo czytelny i komunikatywny sposób Autor podsumowuje przystępną narracją ustalenia badawcze w postaci wniosków empirycznych odnoszących się do diagnozy i weryfikacji oraz przedstawia wnioski prakseologiczne (które nie wiedzieć czemu nazywa projekcyjnymi? Może miało chodzić o prognostyczne?), stanowiące kwintesencje pracy w wymiarze pedagogicznym i pokazujące Autora jako badacza o wyraźnej tożsamości pedagogicznej, gdyż formułuje tu rekomendacje i uwagi przydatne i możliwe do bezpośredniego wykorzystania w praktyce wychowawczej, w wymiarze działań profilaktyki pierwszo, drugo i trzeciorzędowej, wraz ze wskazaniem metodycznym, w tym konkretny projekt metodyczno-dydaktyczny edukacji prawnej młodzieży. W mojej ocenie, to bardzo cenna dla praktyki pedagogicznej część rozprawy.

Podsumowując poziom naukowy zaprezentowanej analizy empirycznej uznaję za go wyróżniający oraz uważam, iż wnioski badawcze zostały wyłożone w sposób jasny i rzeczowy, jak też uważam, iż zostały przełożone trafnie na bezpośrednie rekomendacje pedagogiczne. Tak, jak powinno to mieć miejsce w rozprawach o pedagogicznym charakterze.

4. Zasadność i kompletność podstaw teoretycznych

Podstawy teoretyczne badań prezentowane w dysertacji przedstawione zostały w części I, w 5 rozdziałach. Podjęte w nich przez Autora zagadnienia uznać należy za w pełni merytorycznie uzasadnione. Analizy teoretyczne skupione zostały wokół związanych bezpośrednio z tematem głównych kategorii - obszarów problemowych. Pierwsze trzy poświęcone zostały świadomości prawnej, która - co cenne - rozpatrywana jest przez Autora na tle w gruncie rzeczy interdyscyplinarnej literatury, w pryzmacie pojęciowym oraz znaczeniowym, zarówno w odniesieniu do wymiaru ogólnego (ogółu jednostek), jak i ze skoncentrowaniem na młodzieży. Szczególne miejsce w zaprezentowanych rekonstrukcjach tematycznego dyskursu zajmuje koncepcja świadomości prawnej Boruckiej-Arctowej, którą badacz uczynił jedną z zasadniczych podstaw teoretycznych swych badań empirycznych. Przeprowadzone analizy w pierwszym obszarze tematu są rzeczowe i trafne, choć osobiście na miejscu Autora nie rozpisywałam się o pojęciu świadomości jako takiej aż na ponad 20 stronach (Rozdział I). Kolejna kategoria tematu - zachowania problemowe zostały przedstawione przez Autora głównie w ujęciu koncepcji Jessorów, popularnej i powszechnie cenionej w środowisku pedagogów, ze skupieniem się - trafnie zresztą - na dokładniejszej prezentacji kilku jedynie rodzajów zachowań problemowych, tych które bezpośrednio stały

3/5

się następnie przedmiotem badań empirycznych. Specjalnym zainteresowaniem w ramach ukazania teoretycznych podstaw swych badań Autor obdarzył także koncepcję rezyliencji (świadomie upraszczam pisownię tego terminu), którą zaprezentował w perspektywie analizy czynników chroniących przed zachowaniami problemowymi, w świetle której określił świadomość prawną jako istotny czynnik chroniący przed zachowaniami problemowymi (i na tym założeniu bazując umieścił zresztą następnie świadomość prawną w diadzie weryfikowanego związku w swoich empirycznych eksploracjach). Muszę przyznać jednak, iż sama narracja tytułów (a przynajmniej jednego z tytułów) w tym rozdziale (Rozdział 5.1 pt. *Koncepcja resilience jako podstawa wyodrębnienia uwarunkowań świadomości prawnej młodzieży gimnazjalnej*) może wprowadzać w błąd ponieważ logicznie oznacza myślenie o rezyliencji w kategorii uwarunkowań (czynników chroniących) świadomości prawnej a nie uwarunkowań zachowań problemowych, o co chyba Autorowi chodziło, jak wnioskuję ze zdania na s.166 rozprawy „...takim czynnikiem (chroniącym przed zachowaniami problemowymi – w domyśle, z kontekstu) może być wysoki poziom świadomości prawnej”. To jednak stylistyczna drobnostka i w żaden sposób nie umniejsza wartości przeprowadzonej i przedstawionej analizy teoretycznej.

Komentując poziom przedstawionej analizy teoretycznej należy podkreślić dodatkowo, iż Autor opierał się na bardzo bogatej literaturze przedmiotu, w której znalazły się licznie pozycje aktualne i znaczące dla problematyki zachowań problemowych oraz świadomości prawnej, jak i rezyliencji, ale w tym także wiele pozycji anglojęzycznych. W efekcie bibliografia pracy jest imponująca, ukazująca wielodyscyplinarne źródła, w tym również wykorzystanie aktów prawnych.

Ogólnie oceniając, chcę podkreślić, iż poziom i zakres dokonanych teoretycznych prezentacji i rekonstrukcji jest w mojej ocenie wysoce satysfakcjonujący. Wskazuje na całkowicie wystarczający poziom wiedzy Autora w obszarze dyskursu dotyczącego podjętej tematyki – tj. naczelnych kategorii – świadomości prawnej, zachowań problemowych, jak i rezyliencji.

5. Konkluzja końcowa

W świetle wszystkich powyższych argumentów i uwag stwierdzam, iż rozprawa doktorska Pana Magistra Tomasza Prymak spełnia w wysokim stopniu warunki określone w *Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym* (z 14 marca 2003 roku; art.13), będąc oryginalnym

SJ/10

rozwiązaniem istotnego problemu naukowego oraz wykazując bardzo wysokie kompetencje badawcze w zakresie prowadzenia badań naukowych, ich analizy oraz ich opisywania, jak i potwierdzając ogólną wiedzę teoretyczną Kandydata w podjętym temacie. Tym samym wnioskuję o dopuszczenie Pana Magistra Tomasza Prymaka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Grzegorz

Ruda Śląska 13.12. 2015r.